

**Аннотация
П.В.Вербицкая****Гражданноведческий потенциал познания и сохранения историко-культурного наследия средствами исторического образования**

В статье рассматривается актуальная проблема воспитания у молодежи ценностного отношения к историко-культурному наследию. Историко-культурные памятники сообщества являются уникальным свидетельством прошлого, важным источником исторического опыта, содержащим разностороннюю информацию о развитии общества в прошлом и настоящем. В то же время историко-культурные памятники как достояние человечества содействуют становлению молодой личности, ее духовному развитию, формированию стабильного чувства принадлежности к местному сообществу. В процессе познания и формирования ценностного отношения личности к сохранению историко-культурного наследия молодые люди учатся принимать самостоятельные решения, делать осознанный выбор, прогнозировать развитие общества в будущем.

Ключевые слова: историческое и культурное наследие, молодежь, историческое образование.

Summary**P.V.Verbyts'ka****Citizen Research Potential Cognition and Preserving of Historic-Cultural Heritage by Means of History Education**

The article deals with the topical problem of bringing up in youth value attitude to historical and cultural heritage. Monuments of history and culture of a community are unique evidence of the past, an important source of historical experience containing versatile information about the society's development in the past and present. At the same time historical and cultural monuments as achievements of mankind contribute to young personality's formation, his/her spiritual development, formation of constant feeling of belonging to local community. In the process of perception and formation of value attitude of an individual to preserving historical and cultural heritage young people learn to make independent decisions, make well-considered choice and forecast the society's development in the future.

Key words: historical and cultural heritage, youth, history education.

Дата надходження статті: «5» березня 2013 р.

УДК 373.3.011.31+376.56(045)**В.П.ВОВК,**

кандидат психологічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

Професійно-психологічна спрямованість майбутніх учителів початкових класів у їх підготовці до роботи із соціально занедбаними учнями

В статті висвітлено специфіку професійно-психологічної підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи із соціально занедбаними учнями. Акцентовано на сутності професійно-психологічної спрямованості, зокрема на психолого-педагогічних якостях особистості вчителя, необхідних йому для роботи із соціально занедбаними учнями. Крім того, відображено результати теоретичної й практичної підготовки майбутніх учителів до роботи з такою категорією учнів у системі педагогічної освіти, а також результати вибіркового анкетування вчителів початкових шкіл Хмельниччини, які дозволили виявити позитивні та негативні сторони розв'язання означеної проблеми.

Ключові слова: професійно-психологічна підготовка, соціальна занедбаність, психологічна компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Центрованість сучасного реформування освіти на психологізації і педагогізації свідомості громадян зумовлює потребу формування й розвитку психологічно грамотних та висококваліфікованих майбутніх учителів з особистісно орієнтованою спрямованістю в навчанні й вихованні. Звичайно, підготовка такого спеціаліста залежить, головним чином, від його професійно-педагогічної, зокрема психологічної, спрямованості [4].

Затяжна соціально-економічна, політична й духовна криза суспільства як наслідок визрівання глибоких суспільних суперечностей, що нагромаджувалися протягом тривалого часу, але не знаходили адекватного вирішення, висвітлювала такі сторони функціонування суспільного організму, які раніше або зовсім не потрапляли в поле зору соціально-психологічної й

психологічної науки, або поставали лише як вершина айсберга, ховаючи своє основне підґрунтя й форми вияву в глибинах соціального процесу, суспільної свідомості й суспільної психіки.

Однією з цих сторін є стрімке зростання соціальної занедбаності серед учнів. За даними досліджень, таких дітей у молодших класах у середньому 10-20% і навіть більше.

Зараз, як ніколи, постає проблема конфлікту в системі «учень-учень», «учень-вчитель», «учень-батьки», «батьки-вчителі» (це досить помітно позначається на ставленні вчителя до учня). Конфлікти з учнями виснажують і педагога; він іде до школи з побоюванням очікуваного конфлікту з учнями. Страх породжує агресію, яка виявляється за першої проблемної ситуації.

З огляду на це особлива увага, на думку В.М.Оржеховської, має приділятися моральним якостям педагога, його вмінню розв'язувати конфлікти й знаходити шляхи до серця й душі дитини. І тут держава завинила перед учителем, і не лише в забезпеченні його платнею, в підвищенні соціальної значущості його праці, а й у створенні умов для опанування новими психологічними взаємодіями з учнями та їхніми батьками, знаннями, необхідними для запобігання таким негативним явищам, як правопорушення, наркоманія, злочинність тощо [1].

Це позначається на виховній роботі, яка в багатьох школах не дає належних результатів. Як нам здається, основна причина такого явища полягає в незнанні багатьма вчителями початкових класів вікової психології молодшого школяра, в обмеженості й одноманітності форм індивідуальної роботи. Відсутність спеціальних психологічних знань для налагодження контактів із соціально занедбаними дітьми знижує інтерес учителя до особистості учня, що викликає негативне ставлення останнього до школи, до навчання.

Аналіз досліджень і публікацій... Сутність професійно-психологічної спрямованості психологи трактують як «систему особистісних якостей, які визначають стійке, усвідомлене, активно-дійове ставлення до педагогічної праці» (Є.О.Науменко [2, с.8]); як «професійно значущу якість особистості вчителя, основним мотивом якої є спрямованість педагога на розвиток учня й яка залежить від характеру провідного мотиву в структурі мотивації вчителя» (І.В.Фастовець [3, с.19]).

С.В.Яремчук сутність професійно-психологічної спрямованості визначає як «динамічне психічне утворення, яке характеризується усвідомлюваними особистістю домінуючими професійними мотивами, що визначають стійке, тривале, активно-дійове позитивне ставлення особистості до опанування психологічних знань, умінь, навичок, і забезпечує ефективність виконання виховних, освітніх і розвивальних завдань у майбутній професійній діяльності» [4, с.90].

Отже, професійно-психологічну спрямованість можна розглядати як систему особистісних якостей учителя, які визначають внутрішнє розуміння мети й завдань педагогічної діяльності й які залежать від характеру провідного мотиву в структурі мотивації майбутнього педагога.

Крім того, багато вчених стверджує, що на формування цього компонента особистості фахівця значно впливають психологічні знання та усвідомлення студентами їхньої значущості в професійному становленні (В.А.Семиченко [5], Н.В.Чепелева [6], Т.С.Яценко [7]).

Формулювання цілей статті... Мета статті – показати специфіку професійно-психологічної спрямованості майбутніх учителів початкових класів у їх підготовці до роботи із соціально занедбаними учнями.

Виклад основного матеріалу... Як свідчить практика, вчителі досить часто не можуть проаналізувати поведінку учнів, встановити причини аномальних вчинків або низької успішності (несприятлива атмосфера в сім'ї, відхилення в психічному й фізичному розвитку, стан здоров'я, ситуативні фактори психогенного й криміногенного характеру тощо); неспроможні пояснити, як усе це впливає на самопочуття дітей. Саме тому й виникають стійкі порушення й відхилення в поведінці, навчальній діяльності, розвитку, моральному становленні окремих школярів або й цілих груп. А при вкрай незадовільному збігу обставин згадані причини можуть призвести до «хронічного» зниження негативних вчинків, правопорушень, передчасного відсіву зі школи [8].

Як зазначає В.М.Оржеховська, сьогодні вчителю важко. Робота йому здається справжнім пеклом не тому, що він не хоче, а тому, що не знає, як допомогти дитині. В інституті цього майже не вчать. Про це одностайно заявили ректори провідних педвузів, коли обговорювалася концепція превентивного виховання. Вони висловили прохання якнайшвидше розробити комплекс програм і спецкурсів із проблем превентивного виховання для дошкільної ланки, початкового навчання, для студентів педагогічних закладів, а також для системи післядипломної освіти [9].

Аналіз стану психологічної підготовки вчителів початкових класів показав, що деякі викладачі педагогіки, психології й методики до цього часу вважають, що педагогічний навчальний заклад повинен і може дати майбутньому вчителю всі необхідні для практичної діяльності знання, уміння й навички. Проте вони забувають про гострі проблеми роботи з дітьми-інвалідами, дітьми з затримкою психічного розвитку, соціально занедбаними тощо. В наш час неможливо раз і назавжди озброїти вчителя набором конкретних педагогічних засобів, методів і

прийомів виховання й навчання. Багатогранність, складність і висока динамічність навчально-виховного процесу вимагає від педагога уміння змінювати засоби і методи педагогічного впливу, пристосувати їх до реальних обставин. А тому вчителю ще в студентські роки потрібно оволодіти психолого-педагогічною теорією й навчитися на її основі розв'язувати конкретні педагогічні завдання.

У професійній підготовці майбутніх учителів важливу роль посідає загальна вікова, педагогічна та соціальна психологія. Сучасний педагог повинен добре знати психологію школяра й психологічні основи роботи, «бачити за поведінкою дитини її душевний стан, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис характеру й уміння орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, оцінювати їх, вибирати відповідні способи спілкування з дитиною, колективом учнів, грамотно впливати на психіку школяра, сприяти його гармонійному розвитку» [6, с.4].

Ми переконані, що той учитель, який матиме високу психологічну підготовку, здатність встановлювати ефективні контакти й вести діалог із учнями (зокрема й соціально занедбаними), обізнаний із їхніми психологічними особливостями, вміє проникати в їхній внутрішній світ, зможе досягти високих результатів у педагогічній діяльності. Відомий радянський психолог С.Л.Рубінштейн писав: «Не вміючи проникнути у внутрішній зміст дій та вчинків дитини, у мотиви її дій і внутрішнє ставлення до завдань, які вона має розв'язувати, вихователь, по суті, працює наосліп» [10, с.189].

Забезпечуючи психологічну підготовку вчителів, слід загострювати увагу на виробленні в них умінь здійснювати особистісний підхід до соціально занедбаних дітей, вчити розуміти їх, ставитися до них з довірою, враховувати особисті цілі, запити та інтереси.

Психологічна підготовка повинна передбачити також вироблення в студентів умінь аналізувати свою поведінку, виявляти ті чи інші недоліки в своїй професійній діяльності, констатувати наявність чи відсутність у себе певних необхідних для вчителя якостей [6].

На жаль, психолого-педагогічні дисципліни, які сьогодні вивчаються у педагогічних закладах, частіше здійснюють загальноосвітні, ніж професійно-педагогічні функції, що й спричиняє недостатню підготовку майбутніх учителів до педагогічної діяльності в цілому та зокрема до роботи із соціально занедбаними дітьми.

Практика й проведені дослідження показали, що випускники педагогічних закладів слабше підготовлені до виховної роботи, ніж до навчальної. Нами було проведено обстеження рівня підготовки випускників Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії до виховної роботи в школі. Опитування охопило біля 250 студентів, із яких 106 студентів IV курсу, 91 – V курсу і 76 VI курсу. Студентам було запропоновано дати відповіді на такі запитання:

1. До якого напрямку педагогічної діяльності Ви вважаєте себе краще підготовленими?
 - а) до навчальної роботи;
 - б) до позакласної виховної роботи;
 - в) ваш варіант.
2. До яких напрямів виховної роботи Ви вважаєте себе найбільш підготовленими?
 - а) морального виховання;
 - б) трудового виховання;
 - в) естетичного виховання;
 - г) фізичного виховання;
 - г) до роботи з дітьми-інвалідами;
 - ж) до роботи із соціально занедбаними дітьми;
 - з) до роботи з обдарованими дітьми.

Опитування виявило, що більшість студентів (52,1%) вважають себе краще підготовленими до проведення навчальної роботи зі школярами, 30,4% – до виховної роботи й тільки 17,5% вважають себе добре підготовленими як до навчальної, так і до виховної роботи з учнями.

Щодо напрямів виховного процесу, то 37,7% студентів надало перевагу підготовці до реалізації завдань морального виховання, 16,4% – трудового, 23,3% – естетичного, 15% – фізичного і тільки 8,4% студентів вважають себе підготовленими до роботи із соціально занедбаними дітьми.

Звісно, підготувати учителя до організації виховної роботи в школі значно важче, ніж до проведення уроку. На процес виховання учнів впливає більша кількість факторів, аніж на процес навчання. У вихованні не можна дати заздалегідь готових зразків і рецептів дії, як у навчанні. Майбутнього педагога можна озброїти конкретними методами, як навчати учнів читанню, письму, розв'язку задач. Однак неможливо запропонувати такі ж чіткі засоби й прийоми виховання чесності, скромності, дисциплінованості та інших особистісних якостей. Такі засоби й прийоми він

знайде сам, якщо знатиме психологію й педагогіку, враховуватиме реальні обставини, особливості класу й окремих учнів (в т. ч. й соціально занедбаних).

Здійснюючи аналіз теоретичної й практичної підготовки майбутніх учителів до роботи із соціально занедбаними учнями в системі педагогічної освіти, ми з'ясували, що така спроба вже була. Так, у 1993-1994 н.р. у педагогічних училищах України було введено спецкурс «Методика роботи із соціально занедбаними дітьми». За структурою він поділявся на лекції та семінарські заняття й був розрахований на 20 годин, із яких лекційних – 14, семінарських – 6 і мав такий вигляд (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Навчально-тематичний план спецкурсу «Методика роботи із соціально занедбаними дітьми»

№ п/п	Тема	Всього	Лекції	Семінари
1	Діагностика соціальної занедбаності учнів	6	4	2
2	Психолого-педагогічні основи виховної роботи із соціально занедбаними дітьми	2	2	
3	Робота школи-інтернату з попередження та подолання педагогічної занедбаності, важковиховуваності учнів	12	8	4
	Всього	20	14	6

Тема 1. Діагностика соціальної занедбаності учнів

Вивчення соціально-педагогічних причин виникнення педагогічної занедбаності, важковиховуваності учнів та правопорушень неповнолітніх. Причини. Шляхи їх виявлення. Показники та рівні занедбаності учнів молодшого шкільного віку. Сучасні методики. Вивчення психологічних особливостей соціально занедбаних вихованців.

Тема 2. Психолого-педагогічні основи виховної роботи із соціально занедбаними дітьми

Роль особистості вихователя школи-інтернату у перевихованні педагогічно занедбаних, важковиховуваних учнів. Форми та методи перевиховання молодших школярів.

Тема 3. Робота школи-інтернату з попередження та подолання педагогічної занедбаності, важковиховуваності учнів.

Діяльність педагогічного колективу з попередження та подолання соціальної занедбаності вихованців. Форми та методи перевиховання молодших школярів. Формування інтересу до навчання, збереження і зміцнення позитивної мотивації навчальної діяльності як шлях попередження і подолання педагогічної занедбаності важковиховуваності молодших школярів. Перевиховання учнів у процесі суспільно корисної діяльності. Формування товариських, гуманних стосунків «важких» дітей з колективом класу як фактор їх перевиховання. Диференційований підхід у моральному вихованні молодших школярів із неблагополучних сімей. Трудове виховання як система роботи школи-інтернату і громадськості з правового виховання учнів та їх батьків. Удосконалення роботи школи-інтернату з виховання дисциплінованості молодших школярів. Формування інтересу до занять фізичною культурою, спортом у соціально занедбаних учнів як засіб їх перевиховання. Антиалкогольне виховання та боротьба з іншими шкідливими нахилами неповнолітніх.

Раціональна організація вільного часу як засіб попередження їх антигромадських вчинків. Удосконалення роботи школи-інтернату з «важкими» сім'ями.

Використання методу вирішення конфліктних ситуацій з метою формування досвіду студентів у роботі з вихованцями школи-інтернату [11].

Проаналізувавши програму, ми виявили такі її особливості:

– по-перше, програма була розроблена й упроваджена в практику в той час, коли в нашому суспільстві негативне явище соціальної занедбаності дітей не набуло ще таких широких масштабів;

– по-друге, програма спрямовувалася на вивчення соціальної занедбаності саме серед дітей молодшого шкільного віку, зважаючи на те, що він є провідним у забезпеченні ранньої профілактики відхилень у поведінці.

Недоліком програми, на наш погляд, є те, що вона адресувалася лише окремим групам студентів, які одержували додаткову кваліфікацію «Вихователь школи-інтернату, дитячого будинку», але не передбачала масової підготовки майбутніх учителів до роботи із соціально занедбаними дітьми.

Інший суттєвий недолік програми ми побачили в тому, що цей спецкурс читався в групах з додатковою кваліфікацією «Вихователь групи продовженого дня», що не було ідентичним з кваліфікацією «Вихователь школи-інтернату, дитячого будинку». Спецкурс викладався до того часу, поки здійснювалася підготовка вихователів ГПД. Після вилучення цієї кваліфікації курс більше не читався.

Вважаємо, що це було досить серйозним прорахунком, адже на цей час припадає пік появи великої кількості «дітей вулиці», важковиховуваних, соціально й педагогічно занедбаних.

Сьогодні перед вищою педагогічною освітою стоїть завдання переглянути освітні цінності й сконструювати системи, які б відповідали потребам людства, сформувати нового вчителя.

На наш погляд, підготовка такого спеціаліста залежить, головним чином, від рівня сформованості його психологічної компетентності.

Компетентність – категорія педагогічна. Учитель, що нею володіє – це спеціаліст, який має ґрунтовні знання з будь-якого предмета шкільного курсу навчання. Вона формується в процесі професійної підготовки і спеціалізації в певній галузі знань [12].

Враховуючи теоретичний аналіз основних положень нашої проблеми, психологічну компетентність ми розглядаємо як складову професійно-педагогічної спрямованості. Вона є центральною ланкою в структурі професійно важливих якостей особистості вчителя, від сформованості якої залежить у майбутньому робота із соціально занедбаними учнями.

Під психологічною компетентністю вчителя ми розуміємо таке динамічне психічне утворення, яке характеризується усвідомлюваними особистістю домінуючими професійними психолого-педагогічними якостями, що визначають стійке, тривале, активно-дійове позитивне ставлення особистості до опанування психолого-педагогічними знаннями, вміннями і навичками і забезпечує ефективність виконання виховних, освітніх і розвиваючих завдань у майбутній роботі із соціально занедбаними учнями. А тому з перших кроків навчання в педагогічному закладі слід цілеспрямовано працювати над формуванням у майбутнього вчителя високого рівня сформованості психологічної компетентності як важливої умови його професійного становлення.

Для аналізу сучасного стану теоретичної й практичної підготовки майбутнього вчителя до роботи із соціально занедбаними дітьми ми провели вибіркове анкетування вчителів початкової школи Хмельниччини, охопивши Вінковоцький, Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Дунаєвецький, Красилівський, Летичівський, Полонський, Славутський, Старокостянтинівський, Теофіпольський, Хмельницький, Чемеровецький, Шепетівський, Ярмолинецький райони та міст Хмельницького, Старокостянтинова, Нетішина. Всього в опитуванні взяло участь 150 вчителів зі стажем роботи від 3-х до 20 років.

Результати опитування показали, що 25,3% учителів вважають себе зовсім не підготовленими до роботи із соціально занедбаними дітьми, 69,3% мають задовільну підготовку і лише 5,3 % вважають себе добре підготовленими. Постійно мали справу з цими дітьми 26,6%, рідше контактували з ними 63,3% і лише 10% вчителів не мали справи із соціально занедбаними учнями.

За впровадження обов'язкової спеціальної підготовки майбутніх учителів до роботи із соціально занедбаними дітьми висловилося 96,6% учителів, а за підготовку в окремих групах – 3,3% опитуваних. Педагогам було адресоване запитання, на що слід звернути увагу, готуючи вчителя до розв'язання цієї проблеми. В результаті за теоретичну підготовку висловилося 12,6% учителів, за практичну – 23,3% і 64 % вважають, що слід поєднувати і теоретичну, і практичну підготовку. 69,3% вчителів відповіли, що відчували труднощі не лише в роботі з дітьми, але й з їхніми батьками. На запитання, чим зумовлені ці труднощі, 28,6% вважають відсутність (чи недостатність) теоретичної і практичної підготовки, 42% – невеликий досвід роботи з такою категорією учнів, 29,3% вчителів відмітили брак методичної літератури.

Висновки... Отже, проблема соціальної занедбаності учнів початкових класів існує, але переважна більшість учителів виявилася не підготовленою до її розв'язання. Для цього треба в системі педагогічної освіти створити умови для забезпечення професійно-психологічної спрямованості в підготовці учителів початкових класів до роботи із соціально занедбаними дітьми.

Список використаних джерел та літератури:

1. Оржеховська В. М. Діти вулиці потребують захисту / В. М. Оржеховська // Початкова школа. – 1999. – № 2. – С. 58–60.
2. Науменко Е. А. Психологическая структура и формирование профессионально-педагогической направленности личности : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук / Е. А. Науменко. – М., 1987. – 22 с.
3. Фастовец И. В. Формирование профессионально-педагогической направленности личности учителя : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук / И. В. Фастовец. – М., 1991. – 20 с.
4. Яремчук С. В. Професійно-психологічна спрямованість особистості майбутнього вчителя / С. В. Яремчук // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1 (30). – С. 89–96.
5. Семиченко В. А. Використання психології в навчально-виховному процесі вищої школи / В. А. Семиченко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3.
6. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелева – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 32 с.
7. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Т. С. Яценко. – К. : Освіта, 1993. – 208 с.
8. Лахтадир А. М. Молодіжна злочинність: джерела, характер і особливості, шляхи запобігання їй / А. М. Лахтадир // Рідна школа. – 1992. – № 7. – С. 25–28.
9. Оржеховська В. М. Діти вулиці потребують захисту / В. М. Оржеховська // Початкова школа. – 1999. – № 2. – С. 58–60.
10. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – [2-е изд.]. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
11. Методика роботи з соціально занедбаними дітьми : Програми педагогічних училищ. – К. : ІСДО, 1993. – 8 с.
12. Адольф В. А. Формирование профессиональной компетенции будущего учителя / В. А. Адольф // Педагогика. – 1998. – № 1. – С. 72–75.

Аннотація

В.П.Вовк

Професійно-психологічна направленість майбутніх учителів початкових класів в їх підготовці до роботи з соціально занедбаними учнями

В статті раскрыто специфіку професійно-психологічної підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з соціально занедбаними учнями. Сделано акцент на сутності професійно-психологічної направленості, в частині на психолого-педагогічних якостях особистості вчителя, необхідних для роботи з соціально занедбаними дітьми. Крім того, зображені результати теоретичної і практичної підготовки майбутніх педагогів до роботи з такою категорією учнів в системі педагогічного виховання, а також результати вибіркового анкетування учителів початкових класів Хмельницької області, які дозволили встановити позитивні і негативні сторони рішення представленої проблеми.

Ключові слова: професійно-психологічна підготовка, професійно-психологічна направленість, соціальна занедбаність, психологічна компетентність.

Summary

V.P.Vovk

Professional-Psychological Orientation of the Future Primary School Teachers in Their Preparation to Work with Socially Neglected Pupils

Specific character of professional-psychological preparation of the future primary school teachers to the work with the socially neglected pupils is revealed in the article. It is accented on the essence of professional-psychological orientation, in particular on psychological-pedagogical qualities of personality of teacher, necessary for work with the socially neglected students. In addition the results of theoretical and practical preparation of the future teachers to work with such category of students in the system of pedagogical education, and also results of selective questionnaire of primary school teachers of Khmelnytskyi region, which allowed finding out the positive and negative sides of decision of the noted problem. are represented.

Key words: professional-psychological preparation, professional-psychological orientation, social neglect, psychological competence.

Дата надходження статті: «11» лютого 2013 р.